

**ТАЪЛИМНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ
МИЛЛИЙ ВА УМУММАДАНИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРЪЛИГИ**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.038>

*Арслонов Қахрамон Полвонович,
Бухоро Давлат Университети, Жисмоний маданият назарияси ва услубиёти
кафедраси профессори*

*Музафарова Феруза Бахридиновна,
Жисмоний маданият назарияси ва услубиёти
кафедраси катта ўқитувчиси, п.ф.ф.д. (PhD)*

Аннотация: ушбу мақолада таянч ва фанга доир компетенциявий ёндашувнинг таълим тизимини замонавийлашувига таъсири, меъёрий-ҳуқуқий асослари, миллий ва умуммаданий компетенцияларнинг ривожланиш шарт-шароитлари ва ёш авлодни тарбиялашдаги аҳамияти, таълим тизимида шахсий, миллий ва умуммаданий қадриятларнинг миллий ва умуммаданий компетенцияларни ривожлантиришидаги ўрни кўрсатилган.

Калит сўзлар: компетенция, қадрият, миллий ва умуммаданий компетенция, PISA, PIRLS, TIMSS, Аксеология, мустақил таълим, педагогик инновация.

Аннотация: В данной статье показано влияние компетентностного подхода на модернизацию системы образования, нормативно-правовая база, условия развития национальных и межкультурных компетенций и их значение в воспитании подрастающего поколения, роль личных, национальных а также межкультурных ценностей в развитии национальных и межкультурных компетенций.

Ключевые слова: компетентность, ценность, национальная и общекультурная компетентность, PISA, PIRLS, TIMSS, Аксеология, самостоятельное обучение, педагогические инновации.

Annotation: This article shows the impact of the competency-based approach on the modernization of the education system, the legal framework, the conditions for the development of national and intercultural competencies and their importance in the upbringing of the younger generation, the role of personal, national and intercultural values in the development of national and intercultural competencies.

Keywords: competence, value, national and general cultural competence, PISA, PIRLS, TIMSS, Axeology, independent learning, pedagogical innovations.

Кириш. Республикамизда комил инсонни тарбиялаш масалаларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Баркамол шахсни тарбиялашда шахсий, миллий ва умуммаданий қадриятлар руҳида амалга оширилаётган тадбирлар катта аҳамиятга эга. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонининг бешинчи йўналиши “Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар” деб номланиши миллий ва умуммаданий қадриятларнинг сиёсий-ижтимоий ҳаётимизда қанчалик муҳимлигини кўрсатиб беради. 2021 йил 13 сентябрдаги Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг съезидида Президент Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон Стратегияси” [2] номли китоби тақдим этилиб, унда Янги Ўзбекистон ва Учинчи ренессансни куриш бўйича истиқболли стратегик режалари ёритилган. Яъни, Янги Ўзбекистон орзуси ва уни амалга оширишнинг ҳаракатлантирувчи кучлари ва омиллари асосида стратегик ёндашув, “Давлат инсон учун” тамойили – демократик ислохотлар мезони ва уларни амалга ошириш механизлари, миллий иқтисодий ривожлантириш босқичлари, адолатли ижтимоий сиёсат юргизиш тамойиллари, баркамол инсон тарбиясига қаратилган маънавий тараққиёт, Ўзбекистон

тараққиёти йўлида мамлакат хавфсизлиги ва оқилона ташқи сиёсат юргизиш асослари, давлатимизнинг глобал ва умумбашарий муаммолар ва уларни ҳал этиш режалари ёритилган. Биз биламизки ҳар бир соҳада “Локомотив” сифатида шу соҳа бўйича чуқур билим ва тажрибага эга, ҳалол, меҳнатсевар, жонкуяр, ақлан ва жисмонан соғлом кадрлар хизмат қилади. Демак, Янги Ўзбекистон ва Учинчи ренессансни қуриш оstonасида турган эканмиз, юқоридаги вазифаларни тўлақонли амалга ошириш учун таълим тизимига жиддий эътибор қаратиб, меҳнат бозорига компетентли кадрларни етказиб беришимиз лозим. Айниқса, “Янги Ўзбекистон Стратегияси”нинг “Маънавий тарққиёт” деб номланган бўлимида Миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Адабиётлар шарҳи. Илмий адабиётларни таҳлил этадиган бўлсак ““Кадрият” сўзининг маъноси, кадриятларни ўрганадиган таълим соҳаси, шахсий, миллий ва умуммаданий кадриятларнинг асл моҳияти нимада ва уларнинг таълим тизимидаги ўрни қанақа?” – деган савол туғилади. Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2017 йил 6 апрелдаги «Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 187-сон қарорида компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартлари кўрсатилган. Яъни ўрта умумтаълим мактабларида таянч ва фанга доир компетенцияларнинг интеграциясини таъминлаган ҳолда таълим-тарбия жараёнларини амалга оширишга урғу берилган. Таянч компетенцияларнинг бири – “Миллий ва умуммаданий компетенция — ватанга садоқатли, инсонларга меҳр-оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий кадриятларга эътиқодли бўлиш, бадий ва санъат асарларини тушуниш, ораста кийиниш, маданий қондаларга ва соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.” Давлатнинг индустриаллашганлигига қараб меҳнат бозори таълим мазмуни ва дастурига нисбаттан талабни кўяди, “бююртмачи” бўлади. Бугунги кунда “Миллий ва умуммаданий компетенция”ларни ривожлантиришга асосланган узлуксиз таълим тизимини, айниқса умумий ўрта таълимни ташкил этишга эътибор қаратилмаса, етишиб чиқаётган кадрлар меҳнат бозорида ўз ўрнини топа олмайди ва ватанининг саноатини етакчи давлатлар қаторига кўтара олмайди. Чунки ушбу компетенция инсоннинг ватанига садоқатлигини, таълим орқали олган билим, кўникма ва малакаларини ҳаётда виждонан, ҳалол, ватанининг равнақи йўлида қўллаш, маданияти ва соғлом турмуш тарзига риоя этишини, қайси миллатга мансублигидан қатъий назар инсонларга меҳр-оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий кадриятларга эътиқодли бўлишини белгилаб қўяди.

Жумладан, ёш авлодни миллий ва умуммаданий руҳда тарбиялаш давр талаби эканлиги, ўқувчиларнинг ижодкорлигини оширишини ҳамда компетенциявий ёндашув таълим тизимидаги кўплаб муаммоларни ечишга қаратилган дидактик тамойил сифатида бир қатор олимлар томонидан эътироф этилмоқда. Шунинг учун, бутунжаҳон таълим тизимини ислоҳ қилишда асосий эътибор ўқувчиларнинг нафақат дунёвий билимлар билан курулантириш, балки уларда фанга доир ва таянч компетенцияларни ривожлантиришга қаратилмоқда. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, миллий ва умуммаданий компетенциялар ҳар бир миллатнинг ҳамда миллатлараро кадриятларга бориб тақалади.

Кадриятларни ўрганадиган фан “Аксеология”[3] деб номланиб, “Кадрият” - эса воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий ахлоқий, маданий маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас, эркинлик, тинчлик, адолат, ижтимоий тенглик, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик, моддий ва маънавий бойликлар, анъана, урф-одат ва бошқалар Кадрият ҳисобланади. Ижтимоий фанларнинг қайси соҳасида Кадриятга доир тадқиқот олиб борилган бўлса, бу тушунчага шу жиҳатдан таъриф беришга интилишган [8].

Компетенция – лотинча сўздан олинган бўлиб, эришаман, мувофиқман, мос келаман, маъноларини англатади ҳамда мавжуд билим, кўникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллаш олиш қобилияти [9]. Миллий ва умуммаданий компетенция эса, миллий ва умуммаданий кадриятларни кундалик ҳаётимизда, таълим соҳасида, оилада, ижтимоий-сиёсий ҳаётда қўллаш олишимиз тушунилади.

Кадриятларни чуқурроқ таҳлил этадиган бўлсак, кадриятлар шахсий, миллий ва умуммаданий кадриятларга ажратилади:

-Шахсий кадрият – инсон, унинг фаолияти, турмуш тарзи, эътиқоди, одоби, гўзаллиги,

умр маъноси билан боғлиқ қадрият;

-Миллий қадрият – муайян бир элат, миллат, халқнинг ҳаёти, турмуш тарзи, тили, маданияти, маънавияти, урф-одат ва анъаналарининг ўтмиш ва келажаги билан боғлиқ қадрият (урф-одат, анъана, миллий байрамлар, адолат, виждон, бурч, ор-номус, ватанпарварлик, устоз-шогирд анъаналари, меҳмондўстлик, инсонпарварлик, болажонлик, катталарга ҳурмат);

-Умуминсоний қадрият – олам, табиат ва жамиятнинг энг муҳим томонлари, қонуниятларни ўзаро алоқадорликда ифодаладиган қадриятлар (гуманизм, инсонпарварлик, сўз эркинлиги, виждон эркинлиги, диний озодлик, халқлараро дўстлик, ҳамкорлик).

Тадқиқот методологияси. Ҳаёт учун муҳим бўлган билим ва кўникмаларни ривожлантириш, ўқувчининг келгуси ҳаётида зарур бўладиган билимлар, кўникмаларни шакллантириш мактаблар олдида турган асосий вазифадир. Ушбу вазифалар тўлақонли амалга оширилиши, таълим олувчиларнинг интеллектуал ривожланганини кўрсатади. Ушбу мақсадда, жаҳон таълим сифати ва даражасини аниқлаб берувчи “PISA”[4] (Ўқувчиларнинг таълим-даги ютуқларини баҳолаш халқаро дастури), “PIRLS”[5] (Магнни ўқиш ва тушуниш даражасини аниқловчи халқаро тадқиқот), “TIMSS”[6] (Мактабда математика ва аниқ фанлар сифатини тадқиқ қилувчи халқаро мониторинг) каби қатор халқаро дастурлар амалга оширилиб, улар дунёнинг етакчи давлатлардаги таълим сифатини янада оширишдаги асосий мезон сифатида кенг қўлланилмоқда. Ушбу дастурларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, уларни ташкил этишдан мақсад дунё болаларининг таълим стандартлари бўйича нафақат билим, кўникма, малакалари тадқиқ этилмоқда, балки ўқувчиларнинг ушбу билимларни кундалик ҳаётда қўллай олиши, улар замирида ижодий ёндашиб маълум бир муаммоларни ҳал этиши, мустақил фикрлаб мақбул қарор қабул қилиши, ўз устида ишлаши, ҳамкорлик қила олиши, илм-фан ютуқларидан оқилона фойдалана олиш каби таянч компетенцияларга эгалликлари ўрганилмоқда ва таҳлил қилинмоқда. Айниқса ёшларнинг ўзаро мактаб, маҳалла, таълим муассасалариаро, халқаро миқёсда ҳамкорлик қила олиши, ҳамкорликка киришувчиларнинг ўзаро қадриятларини тушунган ҳолда келишиши ва билимларни ўзаро алмашиши самаралироқ кечади.

Машхур файласуф Сенека (Seneca)нинг (Lucius Annaeus Seneca, <http://www.senecader-juengere.de/>.) «Мактаб учун эмас, ҳаёт учун ўқиш керак» деб айтган эди. Унинг бу ғояси таълим берувчилар олдида бир қатор вазифаларни қўйди. Булар:

-болаларни дунёвий билимлар билан қуроллантириш;

-ҳаётда керак ва муҳим бўладиган билим ва кўникмаларни ривожлантириш;

-ўқувчиларнинг келгуси ҳаётида (оилада, жамиятда, меҳнат бозорида) зарур бўладиган билимлар ва кўникмаларни шакллантириш.

Халқаро ва миллий таълим стандартлари мазмуни компетенциявий ёндашувга асослаб қайта ишлаб чиқилиши, таълим тизимида туб ўзгаришларни амалга оширишни талаб этади. Таълим иштирокчилари, яъни ўқитувчилар, таълим олувчилар, таълим муассасаси маъмурияти, ота-оналар таълим муассасаси мутахассисларини тайёрлайдиган олий таълим тизими олдида “Педагогик инновацион фаолият” ни қўллашни талаб этади. Педагогик инновацион фаолият деганда олдиндан олинган билимларни кундалик ҳаётда самарали, мақсадли фойдалана олиши, янгича шароитда ишлашни ўрганиши тушунилади. Муаммолар ҳам шундан иборатки, таълим мутахассисларини тайёрлайдиган олий таълим муассасаси ўқитувчиларида инновацион фаолиятни ташкил этиш бўйича билим, кўникма, малака ва касбий компетенцияларнинг паст даражаси мутахассислар томонидан эътироф этилмоқда.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Таянч ва фанга доир компетенцияларни мактабда ўтиладиган фанлар орқали самарали ривожлантириб бўлмайди. Ушбу компетенцияларни ривожлантиришга мактабдан ташқари ва уйда мустақил ташкил этиладиган таълим тўлиқ шарт-шароитларни яратиб бера олади. Ҳаттоки, PISA халқаро баҳолаш дастурида таянч компетенциялардан ташқари, мустақил ташкил этиладиган таълим бўйича тузилган саволлар учрайди. “Ўқувчиларнинг таянч компетенцияларини шакллантиришда ўрганилаётган билимларни англаб етиши, ўзлари учун мос ўқув стратегияси ва усуллари

танлаб олиши ва ўйлаш жараёни мустақил бошқариладиган таълим дейилади, бунда ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини мақсадли, фаол ва мустақил эгаллаши ва қўллаши тушунилади.”- деб PISA халқаро баҳолаш дастури Низомида мустақил ташкил этиладиган таълимга таъриф берилган. [7] Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, уйда, мустақил тарзда таълим олиб келаётган ўқувчиларнинг дунёқараши кенг, интеллектуал ривожланган, таянч ва фанга доир компетенцияларни амалий жиҳатдан ўзлаштириб юқори натижага эришмоқда.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорида ўқувчиларга мактабдан ташқари йўналишда ўз билим ва кўникмаларини оширишлари таъкидланган бўлиб, “замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш орқали ўқувчиларни индивидуал ривожлантиришга қаратилган дастурлар ва услубий материаллардан фойдаланиши, робототехника, меҳатроника, муҳандислик ва компьютернинг дастурли таъминоти йўналишларидаги тўғаракларда, таълим туризмида, болалар технопаркларида мавжуд курсларда иштирок этиши, китоб мутолааси” учун яратилган шарт-шароитлардан фойдаланиши ва бошқалар белгилаб қўйилган [1]. Ўқувчининг турли саёҳатлар, таълим стажировкалари, халқаро кўргазма ва спорт мусобақалари, миллий байрамлар, очик кечалар, савол-жавоб кечалари даврида турли миллат вакиллари билан барча эътироф этган меъёрларни қўллаган ҳолда суҳбатлаша олиши ва миллий ва умуммаданий, шунингдек коммуникатив компетенцияларини ривожланишига хизмат килади.

Бундан кўриниб турибдики, таълим мазмуни компетенциявий ёндашувга асосланиб танланиши керак. Зеро, таянч компетенциялар мактабда олган билим, кўникма ва малакаларини кундалик ҳаётда самарали қўллашга имкон беради ва замин яратади. Айниқса, миллий ва умуммаданий компетенциялар оилада, жамиятда, меҳнат бозарида инсонларнинг бир-бирини тушуниши, ҳамкорликда самарали фаолият кўрсатишига имкон беради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ–4467-сонли Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.10.2019 й., 07/19/4467/3825-сон.

2. Ш.М.Мирзиёев «Янги Ўзбекистон Стратегияси» Тошкент-2021й.

3. Қиём Назаров. Қадриятлар фалсафаси. Илмий услубий комплекс. Тошкент-2004

4. Programme for International Student Assessment.

5. Progress in International Reading Literacy Study.

6. Trends in International Mathematics and Science Study.

7. Bildungsmonitoring Schweiz: Für das Leben gerüstet? Die Grundkompetenzen der Jugendlichen-Nationaler Bericht der Erhebung // PISA 2000. – p.14.

8. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-q/qadriyat-uz/>

9. <https://fayllar.org/kompetenciya-mavjud-bilim-tnikma-va-malakalarni-kundalik-faoli.html>